

تحکیم ارزش‌های اسلامی در بین دانشجویان عوامل و اولویت‌ها

fazlollahigh@qom-iau.ac.ir

mahmoudomidi@yahoo.com

ک. سیف‌اله فضل‌الهی قمشی / استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم

محمود امیدی / دانشجوی دکتری مطالعات برنامه درسی دانشگاه شاهد تهران

پذیرش: ۱۳۹۶/۲/۱۹

دریافت: ۱۳۹۵/۸/۲۵

چکیده

شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر تحکیم ارزش‌های اسلامی در بین دانشجویان هدف پژوهش حاضر است. روش تحقیق توصیفی از نوع پیمایشی و جامعه آماری ۴۰ نفر از استادان دروس معارف اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم هستند که به سبب محدودیت تعداد، همگی به عنوان نمونه انتخاب شده‌اند. ابزار جمع‌آوری اطلاعات پرسشنامه محقق ساخته است که پایایی آن مطابق آلفای کرونباخ، معادل ۰/۸۳ تعیین گردیده است. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات، علاوه بر روش‌های آمار توصیفی، از آزمون استنباطی Z تک گروهی و تحلیل واریانس یک راهه (F) استفاده شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد: طراحی و ترسیم محتوای متون برنامه درسی بر مبنای آموزه‌های فرهنگ اسلامی؛ تأمین، تربیت و به‌کارگیری مدیران حساس به ارزش‌های اسلامی؛ به‌کارگیری نمادهای ارزشی متناسب با دانشگاه اسلامی در طراحی محیط و فضاهای آموزشی؛ ایجاد جو فرهنگی مناسب بین کارمندان و استادان از طریق التزام عملی به رعایت ارزش‌های اسلامی - به ترتیب - از مهم‌ترین عوامل مؤثر در توسعه و تحکیم ارزش‌های اسلامی در بین دانشجویان هستند.

کلیدواژه‌ها: ارزش‌های اسلامی، دانشجویان، استادان دروس معارف اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی قم.

مقدمه

وجهه و منزلت و ارزش‌های اجتماعی و یک ایدئولوژی تبدیل می‌شود، با این حال، آنچه به صورت تثبیت شده در حیات دانشگاهی استقرار دارد، ارزش‌ها و باورهای مرتبط با علم است (عطارزاده، ۱۳۸۷، ص ۲۴). با وجود این، به نظر می‌رسد ایجاد دانشگاه‌ها در جامعه ما ناشی از عوامل برون‌زا بوده و متأسفانه بین نهاد علم و آموزش عالی و ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر آن و سایر نهادهای اجتماعی (دینی، اقتصادی، سیاسی و...) پیوند متعادلی ایجاد نشده و این باور در بسیاری از صاحب‌نظران و مدعیان ارزش‌های عام شکل نگرفته است که نظام آموزش عالی برای تحقق کارکردهای علمی‌اش، باید نظام ارزشی و هنجارهای خاص خود را داشته باشد. با توجه به اهمیت ارزش‌های اسلامی در بین دانشجویان دانشگاه‌ها، به‌ویژه در دانشگاه اسلامی، هدف تحقیق تحقیق حاضر بررسی عوامل مؤثر بر تربیت و تحکیم ارزش‌های اسلامی در بین دانشجویان از دیدگاه استادان دروس معارف اسلامی است.

تعلیم و تربیت به عنوان مهم‌ترین ابزار و سازوکار هر جامعه‌ای در سازگار کردن اعضای جوان جامعه با ارزش‌ها و هنجارها در جهت جامعه‌پذیری و فرهنگ‌پذیری و به عبارت دیگر، یادگیری شیوه یادگیری، شیوه تفکر و حل مسائلی که در زندگی واقعی در برابر افراد شکل می‌گیرد، نقش اساسی برعهده دارد. از سوی دیگر، از جمله اهداف اصلی تعلیم و تربیت در هر جامعه، علاوه بر انتقال دانش و ایجاد مهارت، آموختن شیوه زندگی و فرهنگ جامعه است و آنچه جوامع را از همدیگر متمایز می‌کند فرهنگ و ارزش‌های برآمده از آن است. بنابراین، تعلیم و تربیت علاوه بر انتقال فرهنگ و روش‌های زندگی در ارزش‌سنجی و توسعه آن در جامعه نقش زیادی دارد. در جامعه اسلامی، استقرار ارزش‌های اسلامی و شکل‌گیری باورها و اعتقادات در سبک زندگی تک‌تک افراد، نه تنها سلامت روانی و کمال فردی را به دنبال دارد، بلکه در سلامتی، تعالی اجتماعی و رساندن انسان‌ها به حیات طیبه و رستگاری و صلاح نقش بسزایی خواهد داشت که شکل‌گیری آن مستلزم تعلیم و تربیت مناسب و مبتنی بر فرهنگ اسلامی است. در تربیت اسلامی، عوامل گوناگونی نقش دارد؛ ولی از پررنگ‌ترین آنها، خانواده و در رأس آن، والدین هستند که نقش اساسی در ساختار شخصیتی و اجتماعی و فرهنگی فرزندان به صورت عملی و عینی ایفا می‌کنند.

امروزه کارکرد اصلی دانشگاه‌ها، آموزش، پژوهش، تربیت نیروی انسانی متخصص و ماهر، و توسعه فرهنگی جامعه است، ولی رویکرد اصلی آنها در ایران فقط آموزش بوده است، دانشگاه‌ها با برخورداری از محیطی مستقل، آزادی علمی و ثبات شغلی، سعی در تولید دانش، فرهنگ‌سازی و ارائه خدمات دارند و هدف اصلی‌شان توسعه اطلاعات (شخصیت‌سازی)، توسعه مهارت‌ها (ایجاد ارزش افزوده)، توسعه شخصیت (دگرگونی) و خلاقیت و تفکر (شکوفایی استعداد) است. ابزار اصلی برای تأثیرگذاری بر فرهنگ و شخصیت افراد، فقط اطلاعات و الگوهای رفتاری است که به عنوان یک سیستم نرم و فرمان‌ناپذیر اجتماعی، مدیریت پیچیده و سختی دارد. نحوه تعامل و ارتباط آنها متفاوت از دستگاه‌های تولیدی و صنعتی است و در آنها انسان‌ها گنج‌هایی پنهان و قیمتی محسوب می‌شوند که کار اصلی کشف این ارزش‌ها و توسعه آنهاست. یقیناً نهادهای اجتماعی، به‌ویژه دانشگاه‌ها، به عنوان مهم‌ترین رکن توسعه همه‌جانبه برای داشتن انسان‌های سالم از نظر جسمانی و روانی و ماهر برای ارتقای شیوه زندگی، رسالتی جز توسعه فرهنگی ندارند. شکی نیست که ترویج هرچه بیشتر آموزه‌های دینی و فراگیر کردن امور فرهنگی و گسترش دامنه شمول آن و جذب و تأثیرگذاری هرچه بیشتر بر مخاطبان از مهم‌ترین دغدغه‌های مجموعه‌ها و دست‌اندرکاران و فعالان حوزه‌های فرهنگ و اندیشه، به‌ویژه مراکز علمی و دانشگاهی است، و به یقین، یکی از عوامل آسیب‌زا در حوزه شخصیت اخلاقی و ایمان مذهبی جوانان، بخصوص قشر اندیشمند و فرهیخته دانشجوی، روش‌های ناکارآمد و ارائه نادرست برنامه‌های فرهنگی در دانشگاه‌ها در راستای تحکیم ارزش‌ها و باورهای فرهنگی متأثر از فلسفه اجتماعی است. دانشگاه‌ها از یک‌سو، عزت و اقتدار دانشمندان را حفظ می‌کنند، و از سوی دیگر، تأثیرگذاری روش‌های زندگی را بر مبنای ارزش‌های واقعی و اصیل اسلامی و ایرانی از طریق ابزارهای در اختیار خود (دانش و الگوهای رفتاری مدیران، استادان، کارکنان و مخاطبان) درون‌زا می‌نمایند تا در فرایند اجتماعی شدن، در خدمت تربیت انسان‌های سالم، ماهر، متخصص، توانمند و بومی شده باشند و برای توسعه پایدار و همه‌جانبه، جامعه تلاش کنند. با وجود اینکه دانشگاه در توسعه، نوسازی و تربیت کادر رهبری و تغییر سیاسی نقش دارد و تحصیلات دانشگاهی به نماد

۱. تأمین، تربیت و به‌کارگیری مدیران حساس به ارزش‌های اسلامی در تحکیم ارزش‌ها بین دانشجویان مؤثر است.

۲. ایجاد جو فرهنگی مناسب بین کارمندان و استادان از طریق التزام عملی در رعایت ارزش‌های اسلامی موجب تحکیم ارزش‌ها بین دانشجویان می‌شود.

۳. به‌کارگیری نمادهای ارزشی مناسب با دانشگاه اسلامی در طراحی محیط و فضاهای آموزشی موجب تحکیم ارزش‌ها در بین دانشجویان می‌شود.

۴. طراحی و ترسیم محتوای متون برنامه‌دستی بر مبنای آموزه‌های فرهنگ اسلامی، موجب تحکیم ارزش‌ها در بین دانشجویان می‌شود.

۵. بین میزان تأثیر عوامل گوناگون بر تحکیم ارزش‌ها در بین دانشجویان، تفاوت معناداری وجود دارد.

برای تحقق این مهم، با بهره‌گیری از یک پژوهش توصیفی - پیمایشی تلاش شد با طراحی یک پرسش‌نامه محقق‌ساخته، دارای ۲۵ مؤلفه از نوع آرایش رتبه‌ای به همراه دو سؤال باز پاسخ، اطلاعات لازم از یک جامعه آماری ۴۰ نفری از استادان معارف اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم که در نیم‌سال اول تحصیلی ۹۲-۹۳ مشغول به تدریس بودند و به صورت سرشماری انتخاب شدند، به دست آید. پایایی اطلاعات به‌دست‌آمده براساس آلفای کرونباخ، معادل ۰/۸۲ تعیین شد. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات، از آمار توصیفی، و برای تعیین میانگین، انحراف استاندارد، ضریب پراکندگی و آمار استنباطی، از آزمون Z تک‌گروهی و تحلیل واریانس یک راهه (F) استفاده شد.

پیشینه بحث

بررسی سوابق پژوهش بیانگر این است که تحقیق کاملاً منطبق با موضوع بوده و تحقیقی در این زمینه صورت نگرفته است. در عین حال، تعداد محدودی از مطالعات انجام‌شده، که تا حدی به موضوع مربوط است، جمع‌آوری گردید که در ذیل، به آنها اشاره می‌شود:

- موسوی و کلانتری (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «راه‌کارهای تقویت هویت اسلامی و ملی دانشجویان از دیدگاه حضرت امام خمینی (ع) و مقام معظم رهبری»، نشان دادند که رعایت حجاب، تصحیح مطالب درسی بر پایه معارف و جهان‌بینی اسلامی، و ایجاد

به‌یقین، تربیت دینی یکی از عوامل مهم جلوگیری از ناهنجاری‌های رفتاری و رشد اندیشه دینی و تقویت باورهای اعتقادی فرد است. هنگامی که از نهادینه شدن تربیت صحیح سخن به میان می‌آید، منظور این است که دانشجویان، به عنوان نسل آینده، باید مسیر زندگی و اهداف خود را در بستر نظام اعتقادی جامعه مشخص کنند. امیرمؤمنان علی (ع) می‌فرماید: «فرزندان خود را بر روش‌های گذشته تربیت نکنید؛ زیرا آنها برای زمان دیگری خلق شده‌اند» (قائمی، ۱۳۸۰، ص ۳۶).

انتقال مفاهیم به نسل جدید با روش‌های جدید و همخوان با زمان نیاز دارد، و در صورت بد عمل کردن و تأکید بر روش‌های سنتی در آموزش نسل جدید به‌سادگی به ارزش‌ها بی‌توجهی خواهد کرد و تمام تلاش‌ها بی‌ثمر خواهد شد. اکتفا کردن به صرف آموزش مسائل دینی و چند واحد درس «معارف»، برای ساختن نسلی معتقد به اصول اسلامی کافی نیست. این اعتقادات و باورها باید در لحظه لحظه حضور دانشجویان در دانشگاه در کنار درس‌ها به آنها آموخته شود تا این ارزش‌ها در وجود آنها نهادینه شود.

همه انسان‌ها فطرتاً به نیکی و زیبایی علاقه دارند. تربیت دینی باید در مسیر زیبایی‌شناسی، ارزش‌پذیری، خویش‌شناسی، حرمت‌شناسی، حرمت‌گزاری، عزت‌طلبی، نوع‌دوستی و پذیرش مسئولیت‌های دینی و عمل صالح باشد. البته این حرکت بدون برانگیختن احساس دینی و تبلور نگرش‌ها و تحصیل تجارب دلنشین دینی میسر نیست.

در این پژوهش، محققان درصددند عوامل مؤثر بر تحکیم ارزش‌های اسلامی در بین دانشجویان را از دیدگاه استادان دروس معارف اسلامی شناسایی و اولویت‌بندی کنند. بنابراین، مهم‌ترین اهداف تحقیق عبارتند از:

- عوامل مؤثر بر تحکیم ارزش‌های اسلامی در بین دانشجویان از دیدگاه استادان معارف اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم کدامند؟
- اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر تحکیم ارزش‌های اسلامی در بین دانشجویان از دیدگاه استادان معارف اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم چگونه است؟

فرضیه‌های تحقیق

با توجه به سؤالات در نظر گرفته‌شده برای پژوهش، فرضیه‌های تحقیق عبارت است از:

مفهوم‌شناسی

واژه «ارزش» در فارسی، اسم مصدر از «ارزیدن» و به معانی «بها، ارز، قیمت، ارج، قدر، برازندگی، شایستگی، قابلیت و استحقاق» آمده است (دهخدا، ۱۳۳۷، ص ۱۸۱۱؛ معین، ۱۳۷۸، ص ۱۹۹). در زبان انگلیسی، «ارزش» (value) به معنای «رتبه، ارز، قدر، گرمی داشتن و اهمیت دادن»، و در زبان فرانسه (valeur) به معنای «قیمت، قدر، مقدار و ارز» آمده است (وژوفی و نیک‌خلق، ۱۳۸۵، ص ۱۹۲).

در تعریف لغوی «ارزش» می‌توان گفت: «هر آنچه که مفید، خواستنی، قابل تحسین و دارای ارزش است برای شخص یا گروه و برای آنها دارای ارزش است» (مطهری، ۱۳۷۴، ص ۳۲۲).

در فرهنگ فلسفی لالاند، چهار مفهوم برای «ارزش» ارائه شده است: اول ارزش به عنوان چیزی که فرد یا گروهی به آن علاقه دارند.

دوم چیزی که کم و بیش در میان عده‌ای قابل توجه و احترام است. سوم وقتی که فرد یا گروهی در رسیدن به هدف خود، ارضا می‌شوند.

چهارم از جنبه اقتصادی که ارزش کالا و عمل مطرح است.

در تعریف فوق، بعد اول به درجه تعلق ارزشی، بعد دوم به ارزش ذاتی، بعد سوم ارزش کارکردی، و بعد چهارم به ارزش مبادله‌ای ناظر است (محسنی، ۱۳۷۴، ص ۲۱۷).

ارزش‌ها احساسات ریشه‌داری هستند که اعضای یک جامعه در آنها سهیم‌اند. همین احساسات غالباً اعمال و رفتار اعضای جامعه را تعیین می‌کند (کوئن، ۱۳۸۲، ص ۳۹).

ارزش‌ها تصورات و اندیشه‌هایی هستند که مشخص می‌کنند چه چیزی مهم، ارزشمند، مطلوب و پسندیده است. این تصورات انتزاعی یا ارزش‌ها به آدمیان در تعامل با دنیای اجتماعی معنا می‌دهند و آن را هدایت می‌کنند (امانی ساری بگلو و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۳).

ارزش‌ها گونه‌ای از معیارهای فرهنگی به‌شمار می‌روند که بیانگر آن دسته از اهداف کلی هستند که در حیات اجتماعی مطلوب محسوب می‌شوند. ارزش‌ها فراهم‌کننده مفهوم و مشروعیت نهایی برای قواعد و ضوابط رفتارهای اجتماعی هستند (محسنی، ۱۳۷۹، ص ۳۶۲).

ارزش‌ها ایده‌هایی متداول و رایج هستند درباره اینکه چه چیز درست و چه چیز نادرست است (عضدانلو، ۱۳۸۴، ص ۳۲).

ارزش‌ها را می‌توان به عنوان مفاهیم صریح و تلویحی در

تشکل اسلامی دانشجویی از جمله راه‌کارهای مهم و کاربردی در تحکیم پایه‌های اعتقادی دانشجویان است.

- غیاثوند (۱۳۸۳) در «فرایند جامعه‌پذیری دینی نوجوانان» اشاره می‌کند که خانواده، دانشگاه و دوستان تأثیر مستقیمی بر جامعه‌پذیری دینی دانشجویان دارند.

- میرسندسی (۱۳۸۳) در «مطالعه میزان و انواع دین‌داری دانشجویان»، که سه بعد مناسکی، اعتقادی و تجربی دین‌داری دانشجویان را موضوع مطالعه قرار داده است، نشان می‌دهد که میزان دین‌داری دانشجویان در ابعاد اعتقادی و تجربی بالا و پایندی آنها به اعمال فردی دینی در حد متوسط به بالاست.

- یوسفی لویه (۱۳۸۶) در «تأثیر آموزش دروس معارف اسلامی بر نگرش دینی دانشجویان»، بدین نتیجه دست یافت که دانشجویانی که دروس معارف اسلامی را گذرانده‌اند، نسبت به دانشجویانی که این دروس را نگذرانده‌اند از نگرش دینی مطلوب‌تری برخوردارند.

- فضل‌الهی و اسلامی‌فر (۱۳۹۰) در «معیارهای دانشگاه اسلامی از دیدگاه اساتید دروس عمومی معارف اسلامی»، نشان دادند که رعایت حجاب اسلامی در محیط دانشگاه به عنوان یکی از ارزش‌های اسلامی، می‌تواند باعث تحکیم آموزه‌های اسلامی گردد.

- امیدی (۱۳۹۴) در «بررسی میزان رضایت دانشجویان دانشگاه شاهد از دروس عمومی معارف اسلامی به منظور ارائه راه‌کارهای کیفیت‌بخشی»، نشان داد دانشجویان از محتوای دروس معارف اسلامی به نسبت متوسط رضایت دارند؛ اما محتوای کنونی دروس معارف اسلامی موجب گرایش دانشجویان به ارزش‌های اسلامی نمی‌شود. نتیجه این پژوهش زنگ خطری برای مسئولان است تا با گزینش محتوای اسلامی، بر تحکیم و نهادینه شدن ارزش‌های اسلامی در دانشجویان اقدام کنند.

نوابخش و همکاران به نقل از فراتسیس و کارتر (۱۳۸۸) تحقیقی بر روی دانشجویان در مدارس دینی و غیردینی انگلستان در سال ۱۹۸۰ انجام دادند. نتایج تحقیق آنها حاکی از همبستگی مثبت (۴۹ درصد) بین رفتار مذهبی والدین و فرزندان است.

تحلیل واقع‌بینانه پیشینه‌ها بیانگر فقدان تحقیقاتی است که مستقیماً مرتبط با موضوع بوده و به‌ویژه به شکل توصیفی انجام شده است. بدین‌روی، این موضوع از ویژگی‌های متمایز این تحقیق محسوب می‌شود.

بد، مناسب یا غیرمناسب و ضروری و یا غیرضروری است. به این گونه ایده‌ها - در اصطلاح - «ارزش» گفته می‌شود. هنگامی که این ارزش‌ها در نظامی از معیارها و ملاک‌ها، برای ارزیابی ارزش اخلاقی و شایستگی رفتار، سازمان‌دهی می‌شوند، یک نظام ارزشی را پدید می‌آورند. نبود اینها ضدارزش‌ها را شکل می‌دهد (ترنر، ۱۳۸۷، ص ۸۰).

با توجه به مطالب مزبور می‌توان نتیجه گرفت که نظام ارزش‌ها مجموعه‌ای از عقاید و نگرش‌هایی است که فرد در ضمن فرایند جامعه‌پذیری، آنها را از جامعه آموخته و بر اساس همان آموخته‌ها اعمال و کنش‌های خود را با قواعد، هنجارها و قوانین جامعه هماهنگ می‌سازد (خسروانی، ۱۳۸۴، ص ۵۰). براین اساس خصوصیات و مشخصات ارزش‌ها عبارتند از:

۱. ارزش‌ها میان مردم مشترک‌اند و شمار کثیری از افراد درباره اهمیت آنها به توافق رسیده‌اند (وفاق اجتماعی).

۲. ارزش‌ها با عواطف همراه‌اند. اشخاصی برای صیانت ارزش‌ها مبارزه می‌کنند و برای حفظ ارزش‌های والا از بذل مال و جان دریغ نمی‌ورزند.

۳. ارزش‌ها به قضاوت شخصی افراد بستگی ندارند.

۴. چون ارزش‌ها به وفاق، میان افراد زیادی پذیرفته شده است، می‌توان آنها را مفهوم‌سازی کرد؛ یعنی از اشیای گوناگون ارزیابی شده انتزاع کرد (مطهری، ۱۳۷۴، ص ۴۵).

اهداف و اهمیت تربیت دینی و تعلیم ارزش‌ها

تربیت یک فرایند مستمر و پیوسته است. به منظور تزکیه و تهذیب فرد یا افراد، مقابل آموزش تربیت پرورش استعدادها و افراد برای رسیدن به هدف کمال نهایی است که این کمال در جهان بینی و مکتب ما، همان قرب الهی است.

هدف مذکور یک هدف نهایی غایی است، و حال آنکه عواملان تربیت هرکدام اهداف موردنظر خود را دنبال می‌کنند که متناسب با علایق و نگرش‌های آنها، متفاوت است و کارهای آنها ممکن است به منظور تربیت پاک کودکان، مفید واقع شدن آنها برای جامعه، و خیر دنیا و آخرت خود و آنها صورت گیرد (مطهری، ۱۳۷۴، ص ۴۵).

مسئولیت آموزش ارزش‌ها وظیفه تمام نیروهای تربیتی جامعه، یعنی خانواده، مدرسه، دانشگاه‌ها و نهادهای گوناگون

نظر گرفت که از لحاظ ابزاری و هدفی برای فرد برتر است و بر جهت‌گیری‌های رفتاری و تصمیمات او تأثیر دارد (صادقی و حیدری، ۱۳۸۴، ص ۲۴۰).

ارزش‌ها همان باورها هستند؛ باورهایی که در احساس تنیده شده‌اند، نه ایده‌های سرد و عینی. ارزش‌ها، سازه‌هایی انگیزه‌ای هستند. آنها به اهداف قابل توجهی اشاره دارند که مردم برای به دست آوردن آنها تلاش می‌کنند.

ارزش‌ها موقعیت‌ها و کنش‌های ویژه را متمایز می‌کنند. آنها اهداف انتزاعی هستند. ماهیت انتزاعی ارزش‌ها آنها را از مفاهیمی همچون نگرش‌ها و هنجارها، که معمولاً به موقعیت‌ها، کنش‌ها یا عینیت‌های ویژه اشاره دارد، متمایز می‌کند.

ارزش‌ها گزینش و ارزیابی کنش‌ها، سیاست‌ها، مردم و رخدادها را هدایت می‌کنند. به عبارت دیگر، ارزش‌ها به عنوان استانداردها و معیارها به کار می‌روند.

ارزش‌ها از طریق اهمیت نسبی، به یکدیگر منظم می‌شوند. ارزش‌های مردم یک نظام منظم از اولویت‌های ارزشی، که آنها را به عنوان افراد مشخص می‌کند، شکل می‌دهد (وئوقی و اکبری، ۱۳۸۷، ص ۹۷).

انسان‌ها همواره ایده‌هایی درباره آنچه خوب یا بد، مناسب یا غیرمناسب و ضروری و یا غیرضروری است، داشته‌اند. به این گونه ایده‌ها «ارزش» گفته می‌شود. هنگامی که این ارزش‌ها در نظامی از معیارها و ملاک‌ها، برای ارزیابی ارزش اخلاقی و شایستگی رفتار، سازمان‌دهی شوند یک نظام ارزشی را پدید می‌آورند (ترنر، ۱۳۷۸، ص ۸۰).

به عبارت دیگر، ارزش‌ها، نظام‌ها و نمادهایی هستند که در قالب ایده‌های انتزاعی اخلاقی در امور مربوط به خوب و بد، مناسب و نامناسب، درست و نادرست سازماندهی شده‌اند. ارزش‌ها به دلیل عام و انتزاعی بودن مصداق‌های گوناگونی را دربر می‌گیرند، بدین معنا، ارزش‌ها «آن قدر کلی‌اند که قابلیت به کارگیری در موقعیت‌های بسیار متفاوت را دارند» (همان، ص ۸۰).

در واقع، می‌توان گفت: ارزش از بنیادی‌ترین عوامل در تبیین اندیشه، عمل یا اعمال فرد و همچنین شکل‌گیری حیات اجتماعی است. بدین‌روی، ارزش‌ها معیارهایی هستند که به فرهنگ کلی و جامعه معنا می‌دهد (نیک‌گوهر، ۱۳۶۹، ص ۲۸۰).

اصولاً انسان‌ها همواره ایده‌هایی داشته‌اند درباره آنچه خوب یا

اجتماعی، مانند نهادهای سیاسی، اداری و تبلیغی است، و ضروری است اهداف و فعالیت‌های این نیروهای تربیتی با یکدیگر هماهنگ باشد تا فعالیت نهادهای اجتماعی در تقابل یا تضاد با فعالیت‌های هم قرار نگیرد.

نظریه‌های ارزش

راکیچ، که از نظریه‌پردازان مطرح در حوزه ارزش‌هاست، «ارزش» را به عنوان یک باور پایدار در باب ارجحیت شخصی و اجتماعی یک رشته از اعمال، اقدامات یا هر وضعیت پایانی نسبت به اعمال، اقدامات یا هر وضعیت پایانی متضاد با آنها تعریف کرده است (گل‌پرور و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۴۷). وی نظام ارزش‌ها را همانند یک ساختار پایداری می‌داند که دوام و استمرار قابل توجهی دارد و به راحتی تغییر نمی‌کند. او ارزش‌ها را به ارزش‌های غایی و ارزش‌های ابزاری تقسیم‌بندی می‌کند. از نظر او، ارزش‌هایی که به شیوه‌های رفتاری اشاره دارند، ارزش‌های «ابزاری»، و ارزش‌هایی که بر حالت‌های غایی تأکید دارند، ارزش‌های «غایی» اند (پناهی، ۱۳۸۵، ص ۶۹).

راکیچ در هر دسته، به ۱۸ مقوله ارزشی اشاره می‌کند:

الف. ارزش‌های غایی: زندگی آسوده (زندگی پررونق)؛ ۲. زندگی پرهیجان (زندگی فعال و پرشور)؛ ۳. احساس رضایت از کار (موفقیت در کار)؛ ۴. صلح جهانی (رهایی از جنگ و برخورد)؛ ۵. جهانی زیبا (زیبایی طبیعت و هنرها)؛ ۶. برابری (برادری و فرصت‌های برابر برای همه)؛ ۷. امنیت خانواده (فراهم کردن امنیت برای افراد مورد علاقه)؛ ۸. آزادی (استقلال و انتخاب آزادانه)؛ ۹. خوشبختی (رضایت)؛ ۱۰. هماهنگی درونی (رهایی از ستیزه و کشمکش داخلی)؛ ۱۱. عشق کامل (دلبستگی جنسی یا روحی)؛ ۱۲. امنیت ملی (حراست در برابر حمله)؛ ۱۳. لذت (زندگی آسوده و لذت‌بخش)؛ ۱۴. رستگاری (زندگی جاودانه و سعادت‌مند)؛ ۱۵. احترام به خویشان (عزت نفس)؛ ۱۶. تأیید اجتماعی (تحسین و احترام)؛ ۱۷. دوستی واقعی (مصاحبت صمیمانه)؛ ۱۸. خرد (فهم بالقوه از زندگی)؛

ب. ارزش‌های ابزاری: ۱. بلندپروازی یا جاه‌طلبی (کار سنگین کردن و آرزو داشتن)؛ ۲. وسعت نظر (بازبودن ذهن)؛ ۳. توانایی (لیاقت و کفایت)؛ ۴. شادی (سر زندگی)؛ ۵. نظافت (پاکیزگی، نظم)؛ ۶. شجاعت (بر اعتقاد خود مصمم بودن)؛ ۷. بخشندگی (تمایل به

بخشیدن دیگران)؛ ۸. یاری‌رسانی (کارکردن برای رفاه دیگران)؛ ۹. صداقت (درستی و بی‌ریایی)؛ ۱۰. خیال‌پردازی (خلاقیت، جرئت داشتن)؛ ۱۱. استقلال (خودکفایی، خودتکایی)؛ ۱۲. خردمندی یا اندیشه‌گری (هوش، تأمل)؛ ۱۳. منطقی بودن (عدم تناقض رفتار عقلانی)؛ ۱۴. مهربان بودن (دلباختگی)؛ ۱۵. اطاعت (وظیفه‌شناسی)؛ ۱۶. ادب (باادب بودن و خوش‌رفتاری)؛ ۱۷. مسئولیت (قابل اعتماد و اطمینان بودن)؛ ۱۸. خوشتن‌داری (کنترل داشتن بر خود و با انضباط بودن) (آزادارمکی و غفاری، ۱۳۸۳، ص ۶۳).

به عقیده سوارتر، ارزش‌ها همچون اهداف فراموقعیتی، دارای درجات متفاوتی از اهمیت هستند که همچون اصولی راهنما در خدمت زندگی فرد یا دیگر واقعیت‌های اجتماعی قرار دارند (غفاری، ۱۳۸۶، ص ۱۲). وی با توجه به نظریه راکیچ در زمینه ارزش‌ها، به طرح نظریه خویش درباره ارزش‌ها پرداخته و مقیاسی را برای اندازه‌گیری ارزش‌ها تهیه کرده است. بر اساس فرضیات سوارتر، که ارزش‌ها به عنوان اهداف در نظر گرفته می‌شوند، اهداف ارزشی و ارزش‌های تشکیل‌دهنده آنها براساس سه ملاک از هم تشخیص داده می‌شوند:

۱. ارزش‌ها ممکن است در خدمت منافع فردی یا جمعی باشند.

۲. ارزش‌ها ممکن است ابزاری و غایی باشند.

۳. ارزش‌ها در ارتباط با ده بعد انگیزشی هستند، نه برخاسته از سه نیاز اساسی بشر؛ یعنی نیازهای زیست‌شناختی، نیاز به تعامل اجتماعی، و نیازهای اساسی و رفاهی.

فهرستی از ابعاد ارزشی ده‌گانه و ارزش‌های متعلق به هر بعد عبارت است از:

۱. استقلال (آزادی، خلاقیت، انتخاب اهداف خود، کنجکاو، احترام به خود، حق برخورداری از حریم خصوصی)؛

۲. انگیزش (زندگی مهیج، زندگی متنوع، شجاعت)؛

۳. لذت‌طلبی (رضایت زندگی لذت‌بخش، خوش‌گذرانی)؛

۴. موفقیت (بانفوذ، توانا، موفق، باهوش، بلندپرواز بودن، احترام به خود)؛

۵. قدرت (قدرت اجتماعی، ثروت، اقتدار، اعتبار اجتماعی، حفظ وجهه عمومی خود)؛

۶. امنیت (امنیت ملی، امنیت خانوادگی، احساس تعلق، نظم اجتماعی، سلامت)؛

۷. همنوایی (فهم و دانش، انضباط شخصی، مؤدب بودن، احترام به

والدین و بزرگترها، مطیع بودن)؛
 ۸. سنت (احترام به سنت‌ها، پذیرش سهم خود در زندگی، دین‌داری، فروتنی)؛
 ۹. خیرخواهی (یارگیری، مسئول بودن، شریف بودن، جهانی در صلح، وفاداری، دوستی حقیقی، بخشندگی، عشق واقعی)؛
 ۱۰. جهان‌گرایی (برابری، یگانگی با طبیعت، خرد، عدالت اجتماعی، حفظ محیط‌زیست، وسعت‌نظر، وحدت با طبیعت).
 همچنین انواع ارزش ده‌گانه در مجموع، به دو بعد تقسیم می‌شود: ۱. ارزش‌های فردگرایانه: قدرت، استقلال، زندگی هیجان‌انگیز، لذت‌گرایی؛ ۲. ارزش‌های جمع‌گرایانه: خیرخواهی، جهان‌گرایی، سنت، امنیت و همنوایی (داریاپور، ۱۳۸۶، ص ۶).
 پریس نیز ارزش‌ها را به دو دسته ارزش‌های سنتی و نو تقسیم می‌کند:

الف. ارزش‌های سنتی: باید کارهایی انجام دهم که عادی نیست. ۲. باید درباره سیاست و دین نظریه‌هایی داشته باشم. ۳. باید به موقعیتی برتر از موقعیت پدرم دست یابم. ۴. باید بدانم تحمل درد و رنج به خاطر آینده‌ام، امر مهمی است. ۵. باید بدانم وظیفه‌ام این است که بیش از حد قناعت کنم. ۶. باید بدانم مهم این است که برای آینده زندگی کنم. ۷. می‌دانم که باید درباره آنچه درست یا نادرست است باورهای قوی داشته باشم. ۸. باید بدانم کار مهم است و بازی مهم نیست. ۹. باید آماده فداکاری برای دنیای برتر باشم.
 ب. ارزش‌های نو: ۱. باید کارهایی انجام دهم که بیشتر مردم آن را انجام می‌دهند. ۲. باید تلاش کنم که با نظر دیگران موافق باشم. ۳. باید از خوشی‌های زندگی بیش از پدرم بهره‌مند شوم. ۴. باید بدانم که در زندگی، مهم‌ترین چیز برایم خوشبختی است. ۵. باید بدانم که اقتصاد خوب است، ولی نه تا حد محروم شدن از همه لذت‌های موجود. ۶. باید بدانم امروز مهم است و هر روز را تا حد نهایت سپری کنم. ۷. باید بدانم «درست» و «غلط» کلماتی نسبی هستند. ۸. باید بدانم خیلی کار کردن و بازی نکردن شخص را کودن می‌کند. ۹. باید بیشترین روابط اجتماعی را داشته باشم (آزادارمکی و غفاری، ۱۳۸۳، ص ۶۲).

مظهر امر مقدس و آفریننده ارزش‌ها می‌دانست (آرون، ۱۳۷۲، ص ۲۶۶). به نظر او، عمل متقابل الگودار بر درجه یکپارچگی ارزشی گروه است؛ یعنی نشان می‌دهد که اعضای گروه در ارزش‌ها و باورهایی سهیم‌اند. جمعیت‌هایی که درجه توافق‌شان بالاست در مقایسه با گروه‌هایی که توافق گروهی‌شان ضعیف است رفتار انحرافی کمتری دارند. هرچه اعتقاد یک گروهی مذهبی نیرومندتر باشد آن گروه احتمالاً یکپارچه‌تر است. در جای دیگر، دورکیم می‌گوید: تفاوت میان توافق ارزش و یکپارچگی ساختاری را می‌توان با اصطلاحات خود دورکیم بیان کرد. او میان همبستگی مکانیکی و ارگانیکی تمایز قایل بود. در جوامع با همبستگی مکانیکی، وجدان جمعی قوی، جوامع به صورت قطاعی، و حقوق تنبیهی وجود داشت. در جوامع با همبستگی ارگانیکی، وجدان جمعی ضعیف، و حقوق ترمیمی و فرد‌گرایی وجود داشت (کوزر، ۱۳۸۶، ص ۱۹۰).

به نظر گی‌روشه، ارزش شیوه‌ای از بودن یا عمل است که یک شخص یا جمع آن را به عنوان آرمان می‌شناسد و افراد یا رفتارهایی را که بدان نسبت داده می‌شوند، مطلوب و متشخص می‌سازد. وی برای ارزش، پنج ویژگی اساسی قایل است:

۱. ارزش‌ها در نظام آرمانی قرار دارند، نه در حوادث و مسایل عینی (که بیانگر و حاکی از ارزش‌ها یا الهام گرفته از آن هستند).
۲. ارزش‌ها الهام‌بخش و هدایتگر کنش‌ها هستند. به عبارت دیگر، کنش‌ها دارای جهت‌گیری ارزشی هستند.
۳. ارزش‌ها نسبی هستند (با توجه به عامل زمان، مکان و اجتماعات).
۴. ارزش‌ها دارای بار و بنیاد عاطفی هستند.
۵. ارزش‌ها دارای سلسله‌مراتب هستند (آزادارمکی و ملکی، ۱۳۸۶، ص ۱۰۳).

در مکتب اسلام ارزش‌ها، جایگاه و نقش اساسی دارند و به عنوان مختصات و شاخص‌های تعالی حقیقی انسان، محور و غایت حرکت انبیای الهی شمرده شده‌اند. از دیدگاه اسلام، ارزش‌ها هرگز اموری انتزاعی و اعتباری محض، که صرف فرض و خیال باشند و به عنوان ایده‌های دست‌نیافتنی و غیرقابل تحقق نیستند، بلکه خداوند متعال، که حقیقی‌ترین حقایق عالم وجود است، منشأ و واجد همه ارزش‌های متعالی و کمالات حقیقی

از حیث نظری، دورکیم ارزش را عینی و جامعه را عالی‌ترین

است (ذوعلم، ۱۳۷۹، ص ۴۰).

ارزش‌ها از نظر اسلام، به دو دسته ارزش‌های ثابت یا فردی و ارزش‌های نسبی یا اکتسای، محیطی و... تقسیم می‌شوند. اصول ثابت اخلاقی و فطری نظیر حق جویی، عدالت‌طلبی، زیبایی، صداقت، ابتکار و نوآوری، عبودیت و خدامحوری؛ و ارزش‌های مکانی، زمانی، محیطی، تاریخی، و عرفی نسبی و متغیر است (شانه‌ساز، ۱۳۸۸، ص ۴۱-۴۲، به نقل از: مطهری، ۱۳۵۲).

از مهم‌ترین ارزش‌ها از دیدگاه اسلام، می‌توان به موضوعات ذیل اشاره کرد:

۱. ارزش‌های انسانی، عاطفی، رفتار متقابل بین آحاد و اعضای جامعه: از دیدگاه اسلام، شیوه سلوک و رفتار آحاد جامعه با یکدیگر، شاخص مهم اخلاقی و ارزشی شمرده می‌شود و در قرآن آمده است: «با یکدیگر برای انجام کارهای نیک و گسترش تقوای الهی، همکاری کنید» (مائده: ۲؛ ذوعلم، ۱۳۷۹، ص ۷۵).

۲. ارزش‌های اخلاقی و رفتاری شخصی و فردی در جامعه: فضایل اخلاقی، ارزش‌های فرازمانی و فرامکانی هستند که در هر شرایط و موقعیتی به عنوان خصایل نیکوی انسانی، تعیین کننده ارزش حقیقی و معنوی آدمی‌اند. این فضایل در نفس انسان ریشه می‌دانند و موجب تجلی و ظهور رفتار پسندیده در او می‌شود. گرچه از دیدگاه اسلام، ملاک و شاخص‌های ارزشی اخلاق فردی، قبل از هر چیز، موجب سعه وجودی انسان و تعالی معنوی و روحی او می‌گردد، ولی در عین حال، همین ارزش‌ها در شیوه سلوک و رفتار اجتماعی نیز، تأثیری انکارناپذیر خواهد داشت. از سوی دیگر، فضایل فرهنگی و معنوی جامعه در تحقق اخلاق نیک در انسان‌ها نقش مؤثر و مهمی دارند. بنابراین، برای سنجش سیر تحول ارزش‌ها در جامعه اسلامی باید به این شاخص‌های مهم نیز توجه داشت. راست‌گویی، امانت‌داری، وفای به عهد، پاک‌دامنی و پرهیز از حسد،

طمع، کبر، غرور و مانند آن ارزش‌های والایی هستند که تحقق آنها در آحاد جامعه، نشانه رشد و تعمیم ارزش‌های اسلامی و انسانی در آن است: «و آنان که از بخل خویش در امان مانده باشند، رستگارند» (حشر: ۹؛ ذوعلم، ۱۳۷۹، ص ۷۵).

۳. ارزش‌های خاص دینی و عبادی: از نظر اسلام، همه ارزش‌های متعالی در امور عبادی خاص خلاصه نمی‌شود، ولی اولاً، این امور ارزش‌های مستقل، عمیق و مؤثری در تعیین سرنوشت نهایی انسان‌ها هستند؛ و ثانیاً، همین امور عبادی نقش سازنده و تعیین‌کننده‌ای برای رشد، تعمیق و ارتقای سایر ارزش‌های اجتماعی ایفا می‌کند. از دیدگاه قرآن، نماز و عبادت ذکر و استغفار، شب‌زنده‌داری، تلاوت قرآن، توجه به مراکز دینی و مساجد و مانند آنها ارزش‌های والایی هستند که در جامعه اسلامی از آنها غفلت نمی‌شود (ذوعلم، ۱۳۷۹، ص ۷۵).

۴. ارزش‌های فرهنگی و تربیتی: در نظام ارزشی اسلام، تفکر، مطالعه و تحقیق؛ تلاش برای ارتقای علمی و فرهنگی؛ تدبیر برای رشد و تعالی تربیتی و آموزشی نسل آینده؛ و توجه به این امور، از شاخص‌ها و ملاک‌های ارزشی به‌شمار می‌رود. جایگاه والای تعلق و تدبیر، دعوت آیات قرآنی به اندیشه و تعقل و تمجید از اندیشمندان و علما در کتاب و سنت نشان‌دهنده اهتمام اسلام به این ارزش است: «کتابی را که به سوی شما فرورستادیم، فرخنده است تا در آیاتش بیندیشید و خردمندان یادآور شوند» (ص: ۲۹؛ ذوعلم، ۱۳۷۹، ص ۷۵).

یافته‌ها

در این بخش، یافته‌ها به ترتیب فرضیه‌ها، در قالب جدول‌های ذیل ارائه می‌شود:

جدول (۱): فرضیه یک (تأمین و تربیت و به‌کارگیری مدیران حساس به ارزش‌های اسلامی)

R	V	Z	S	\bar{x}	$\sum x$	گوبه‌ها
۲	۱۷,۶۰	۱۱,۸۱	۰,۸۰	۴,۵۳	۱۷۲	۱. تأمین، تربیت و به‌کارگیری مدیران متعهد و دارای حساسیت ایمانی مطلوب برای اداره دانشگاه‌ها
۳	۱۸,۹۴	۷,۳۶	۰,۷۴	۳,۸۹	۱۴۴	۲. تجدیدنظر در معیارهای جذب و گزینش دقیق و سازمان‌یافته اعضای هیأت علمی
۴	۱۹,۶۹	۸,۹۵	۰,۸۲	۴,۱۸	۱۶۳	۳. بازسازی نظام فرهنگی دانشگاه‌ها متناسب با ارزش‌های اسلامی جامعه
۱	۱۷,۰۴	۱۱,۴۲	۰,۷۴	۴,۳۶	۱۷۰	۴. افزایش مسؤلیت‌پذیری فرهنگی و اجتماعی در بین مدیران دانشگاه

بر اساس اطلاعات جدول (۱)، همه گوبه‌های مربوط به تأمین و تربیت و به‌کارگیری مدیران حساس به ارزش‌های اسلامی نمره Z

از آن - به ترتیب - گویه‌های ۱ (تأمین و تربیت و به‌کارگیری مدیران متعهد و دارای حساسیت ایمانی مطلوب برای اداره دانشگاه‌ها) با میانگین ۴,۵۳ و انحراف معیار ۰,۸۰ و ضریب پراکندگی ۱۷,۶۰ و گویه ۲ (تجدیدنظر در معیارهای جذب و گزینش دقیق و سازمان‌یافته اعضای هیأت علمی) ۳,۸۹ و انحراف معیار ۰,۷۴ و ضریب پراکندگی ۱۸,۹۴ در جایگاه دوم و سوم قرار گرفته‌اند و گویه ۳ (بازسازی نظام فرهنگی دانشگاه‌ها متناسب با ارزش‌های اسلامی جامعه) با میانگین ۴,۱۸ و انحراف معیار ۰,۸۲ و ضریب پراکندگی ۱۹,۶۹ پایین‌ترین موقعیت را به خود اختصاص داده است.

بیش از Z بحرانی در سطح اطمینان ۰,۹۹ و خطای ۰,۰۱ برای آزمون تک‌گروهی (۲,۳۳) کسب کرده‌اند که نشان می‌دهد همه مؤلفه‌ها از اعتبار کافی برای تحکیم ارزش‌های اسلامی در بین دانشجویان برخوردارند. همچنین میانگین نمرات تمام گویه‌ها از متوسط میانگین موردانتظار (۳) بالاتر است که نشان‌دهنده تأثیرگذاری آنها در تحکیم ارزش‌های اسلامی در بین دانشجویان است، مقایسه داده‌های مربوط به تک‌تک گویه‌ها بیانگر این است که گویه ۴ (افزایش مسئولیت‌پذیری فرهنگی و اجتماعی در بین مدیران دانشگاه) با میانگین ۴,۳۶ و انحراف معیار ۰,۷۴ و ضریب پراکندگی ۱۷,۰۴ در بهترین وضعیت در بین گویه‌ها قرار دارد و پس

جدول (۲): فرضیه دو (ایجاد جو فرهنگی مناسب بین کارمندان و استادان از طریق التزام عملی در رعایت ارزش‌های اسلامی)

R	CV	Z	S	\bar{x}	$\sum x$	گویه‌ها
۷	۲۱,۱۹	۹,۵۴	۰,۹۴	۴,۴۴	۱۷۳	۱. تبیین و اجرای شاخص‌های یک دانشگاه اسلامی در جامعه
۴	۱۸,۳۹	۱۱,۸۱	۰,۸۵	۴,۶۳	۱۷۶	۲. تفکیک جنسی دانشگاه‌ها
۱	۱۵,۲۳	۱۳,۵۹	۰,۶۸	۴,۴۹	۱۷۵	۳. الزامی شدن رعایت موازین اسلامی در دانشگاه‌ها و حمایت از ارزش‌های دینی و معنوی
۳	۱۷,۴۰	۱۲,۱۷	۰,۷۹	۴,۵۴	۱۷۷	۴. همکاری جدی حوزه و دانشگاه و رهبری استادان و دانشجویان به حوزه
۶	۱۹,۶۷	۷,۷۹	۰,۸۰	۴,۰۹	۱۳۵	۵. ایجاد تحول در برخورد مدیریت و کارکنان و استادان با دانشجویان
۲	۱۵,۹۱	۱۳,۲۵	۰,۷۲	۴,۵	۱۸۰	۶. قانونمند کردن فعالیت فرهنگی دانشجویان به منظور فراهم آوردن محیطی سالم برای ارتقای اندیشه دینی
۵	۱۸,۵۹	۱۰,۳۳	۰,۸۱	۴,۳۳	۱۶۹	۷. تشکیل کنفرانس‌ها و تشکل‌هایی در زمینه تبیین اسلام برای استادان و دانشجویان

اندیشه دینی) با میانگین ۴,۵ و انحراف معیار ۰,۷۲ و ضریب پراکندگی ۱۵,۹۱ و گویه ۴ (همکاری جدی حوزه و دانشگاه و رهبری استادان و دانشجویان به حوزه) ۴,۵۴ و انحراف معیار ۰,۷۹ و ضریب پراکندگی ۱۷,۴۰ در جایگاه دوم و سوم قرار گرفته‌اند و گویه ۲ (تفکیک جنسی دانشگاه‌ها) با میانگین ۴,۶۳ و انحراف معیار ۰,۸۵ و ضریب پراکندگی ۱۷,۶۰ (تشکیل کنفرانس‌ها و تشکل‌های در زمینه تبیین اسلام برای استادان و دانشجویان) ۴,۳۳ و انحراف معیار ۰,۸۱ و ضریب پراکندگی ۱۸,۵۹ در جایگاه چهارم و پنجم قرار گرفته‌اند و گویه ۵ (ایجاد تحول در برخورد مدیریت و کارکنان و استادان با دانشجویان) ۴,۰۹ و انحراف معیار ۰,۸۰ و ضریب پراکندگی ۱۹,۶۷ و گویه ۱ (تبیین و اجرای شاخص‌های یک دانشگاه اسلامی در جامعه) ۴,۴۴ و انحراف معیار ۰,۹۴ و ضریب پراکندگی ۲۱,۱۹ پایین‌ترین موقعیت‌ها را به خود اختصاص داده‌اند.

بر اساس اطلاعات جدول (۲) همه گویه‌های مربوط به تأمین و تربیت و به‌کارگیری مدیران حساس به ارزش‌های اسلامی نمره Z بیش از Z بحرانی در سطح اطمینان ۰,۹۹ و خطای ۰,۰۱ برای آزمون تک‌گروهی (۲,۳۳) کسب کرده‌اند که نشان می‌دهد همه مؤلفه‌ها از اعتبار کافی برای تحکیم ارزش‌های اسلامی در بین دانشجویان برخوردارند. همچنین میانگین نمرات تمام گویه‌ها از متوسط میانگین موردانتظار (۳) بالاتر است که نشان‌دهنده تأثیرگذاری آنها در تحکیم ارزش‌های اسلامی در بین دانشجویان است. مقایسه داده‌های مربوط به تک‌تک گویه‌ها بیانگر آن است که گویه ۳ (الزامی شدن رعایت موازین اسلامی در دانشگاه‌ها و حمایت از ارزش‌های دینی و معنوی) با میانگین ۴,۴۹ و انحراف معیار ۰,۶۸ و ضریب پراکندگی ۱۵,۲۳ در بهترین وضعیت در بین گویه‌ها قرار دارد و پس از آن - به ترتیب - گویه‌های ۶ (قانونمند کردن فعالیت فرهنگی دانشجویان به منظور فراهم آوردن محیطی سالم برای ارتقای

جدول (۳): فرضیه سه (به کارگیری نمادهای ارزشی مناسب با دانشگاه اسلامی در طراحی محیط و فضاهای آموزشی)

$\sum x$	\bar{x}	N	SD	Z	CV	گویه‌ها
۱۲۷	۳,۲۶	۳۹	۱,۰۴	۱,۵۳	۳۲,۰۷	۱. ارتقای بینش سیاسی و اجتماعی دانشجویان با برگزاری همایش
۱۶۶	۴,۲۶	۳۹	۰,۷۵	۱۰,۴۵	۱۷,۶۴	۲. برگزاری اردوهای دانشجویی به منظور تمرین عملی و نشر اخلاق و آداب اسلامی بین دانشجویان
۱۵۲	۴	۳۸	۰,۸۰	۷,۶۵	۲۰,۱۴	۳. برگزاری نماز جماعت و اجرای ارزش‌های دینی در محیط دانشگاه‌ها
۱۴۰	۳,۵	۴۰	۱,۰۱	۳,۱۲	۲۸,۹۳	۴. تهیه فضاهای لازم برای فعالیت‌های فرهنگی، مذهبی ورزشی در دانشگاه‌ها
۱۶۸	۴,۳۱	۳۹	۰,۷۳	۱۱,۱۷	۱۶,۹۷	۵. میدان دادن به بسیج دانشجویی و هدایت و تأثیر گسترش آن

معیار $۰,۷۳$ و پراکندگی $۱۶,۹۷$ در بهترین وضعیت در بین گویه‌ها قرار دارد، و پس از آن - به ترتیب - گویه‌های ۲ (پخش مجموعه‌های تلویزیونی دینی و تاریخی در توسعه معنویت و ارزش‌های دینی در بین دانشجویان مؤثر هستند)؛ با میانگین $۴,۲۶$ و انحراف معیار $۰,۷۵$ و ضریب پراکندگی $۱۷,۶۴$ جایگاه دوم را به خود اختصاص داده است. گویه ۳ (ساخت فرهنگ گذشته و توجه به آن می‌تواند در توسعه معنویت و ارزش‌های دینی در بین دانشجویان تأثیرگذار باشد) با میانگین ۴ و انحراف معیار $۰,۸۰$ و ضریب پراکندگی $۲۰,۱۴$ در جایگاه سوم قرار گرفته است. گویه ۱ (گفت‌وگوهای دینی در رادیو و تلویزیون) نقش مؤثری در توسعه معنویت و ارزش‌های دینی دانشجویان دارد) و با میانگین $۳,۲۶$ و انحراف معیار $۱,۰۴$ و ضریب پراکندگی $۳۲,۰۷$ پایین‌ترین موقعیت را به خود اختصاص داده است.

بر اساس اطلاعات جدول (۳) همه گویه‌های مربوط به عوامل طراحی محیط و فضاهای مذهبی و به کارگیری نمادهای ارزشی در شکل گرفتن دانشگاه اسلامی، به استثنای گویه ۱ (گفت‌وگوهای دینی در رادیو و تلویزیون نقش مؤثری در توسعه معنویت و ارزش‌های دینی دانشجویان دارند) نمره Z بیش از Z بحرانی در سطح اطمینان $۰,۹۹$ و خطای $۰,۰۱$ برای آزمون تک‌گروهی ($۲,۳۳$) کسب کرده‌اند که نشان می‌دهد همه مؤلفه‌ها از اعتبار کافی برای توسعه معنویت دانشجویان برخوردارند. همچنین میانگین نمرات تمام گویه‌ها از متوسط میانگین موردانتظار (۳) بالاتر است که نشان‌دهنده تأثیرگذاری آنها بر توسعه معنویت فراگیران است. مقایسه داده‌های مربوط به تک‌تک گویه‌ها بیانگر آن است که گویه ۵ (بی‌توجهی به فرهنگ خود و توجه به فرهنگ بیگانه در رسانه‌ها نقش بازدارنده‌ای در تحکیم باورهای دینی دانشجویان دارد) با میانگین $۴,۳۱$ و انحراف

جدول (۴): فرضیه چهار (طراحی و ترسیم محتوای متون برنامه‌های درسی بر مبنای آموزه‌های فرهنگ اسلامی)

$\sum x$	\bar{x}	N	SD	Z	CV	گویه‌ها
۱۷۳	۴,۴۴	۳۹	۰,۹۴	۹,۵۴	۲۱,۱۹	۱. بازسازی بنیادین نظام آموزشی و پژوهشی مناسب با ارزش‌های مذهبی جامعه
۱۷۶	۴,۶۳	۳۸	۰,۸۵	۱۱,۸۱	۱۸,۳۹	۲. احیای سنت الهی بحث آزاد و ایجاد فضای سالم و امن برای مباحث فرهنگی، اجتماعی و سیاسی
۱۷۵	۴,۴۹	۳۹	۰,۶۸	۱۳,۵۹	۱۵,۳۳	۳. تعامل نخبگان حوزوی - دانشگاهی در طراحی زیرساخت‌های مناسب برای بازسازی علوم انسانی
۱۷۷	۴,۵۴	۳۹	۰,۷۹	۱۲,۱۷	۱۷,۴۰	۴. بومی‌سازی علوم انسانی بر اساس مبانی اسلامی
۱۳۵	۴,۰۹	۳۳	۰,۸۰	۷,۷۹	۱۹,۶۷	۵. رعایت آموزه‌های اسلامی در دانشگاه اسلامی
۱۸۰	۴,۵	۴۰	۰,۷۲	۱۳,۲۵	۱۵,۹۵	۶. برقراری همایش آموزش کاربردی برای استادان در خصوص شیوه‌های نوین تدریس بر محور اخلاق اسلامی

همه مؤلفه‌ها از اعتبار کافی برای توسعه معنویت دانشجویان برخوردارند. همچنین میانگین نمرات تمام گویه‌ها از متوسط میانگین موردانتظار (۳) بالاتر است که نشان‌دهنده تأثیرگذاری آنها در توسعه معنویت فراگیران است. مقایسه داده‌های مربوط به تک‌تک گویه‌ها بیانگر آن است که گویه ۵ (بی‌توجهی به فرهنگ خود و توجه به فرهنگ بیگانه در رسانه‌ها نقش بازدارنده‌ای در تحکیم باورهای

بر اساس اطلاعات جدول (۴)، همه گویه‌های مربوط به عوامل طراحی و ترسیم محتوای دروس بر مبنای آموزه‌های فرهنگ اسلامی به استثنای گویه ۱ (گفت‌وگوهای دینی در رادیو و تلویزیون نقش مؤثری در توسعه معنویت و ارزش‌های دینی دانشجویان دارند) نمره Z بیش از Z بحرانی در سطح اطمینان $۰,۹۹$ و خطای $۰,۰۱$ برای آزمون تک‌گروهی ($۲,۳۳$) کسب کرده‌اند که نشان می‌دهد

توسعه معنویت و ارزش‌های دینی در بین دانشجویان تأثیرگذار باشد) با میانگین ۴ و انحراف معیار ۰.۸۰ و ضریب پراکندگی ۲۰.۱۴ در جایگاه دوم و سوم قرار گرفته‌اند و گویه ۱ (گفت‌وگوهای دینی در رادیو و تلویزیون نقش مؤثری در توسعه معنویت و ارزش‌های دینی دانشجویان دارند) با میانگین ۳.۲۶ و انحراف معیار ۱.۰۴ و ضریب پراکندگی ۳۲.۰۷ پایین‌ترین موقعیت را به خود اختصاص داده است.

دینی دانشجویان دارد) با میانگین ۴.۳۱ و انحراف معیار ۰.۷۳ و پراکندگی ۱۶.۹۷ در بهترین وضعیت در بین گویه‌ها قرار دارد و پس از آن - به ترتیب - گویه‌های ۲ (پخش مجموعه‌های تلویزیونی دینی و تاریخی در توسعه معنویت و ارزش‌های دینی در بین دانشجویان مؤثرند) با میانگین ۴.۲۶ و انحراف معیار ۰.۷۵ و ضریب پراکندگی ۱۷.۶۴ و گویه ۳ (شناخت فرهنگ گذشته و توجه به آن می‌تواند در

جدول (۵): فرضیه پنج (بین میزان تأثیر عوامل ذکر شده در تحکیم ارزش‌ها تفاوت معنی‌داری وجود دارد)

خلاصه جدول تحلیل واریانس یک راهه (F)

منابع تغییرات	شاخص	SS	DF	MS	F
بین گروهی		۱/۱۹	۳	۰/۳۹۷	۴/۹۶
درون گروهی		۱/۴۵	۱۸	۰/۰۸	
جمع		۲/۶۴	۲۱	-	

که این نتیجه با توجه به نمره Z به دست آمده در سطح اطمینان ۹۹٪ تأیید می‌شود و با نتیجه پژوهش شیخی (۱۳۸۰) که اعتقاد دارد «معلمانی می‌توانند الگو دهنده خوبی برای ارزش مطلوب به دانشجویان باشند» همخوانی دارد. وجود مدیران ارزشی و همچنین استادان ملتزم به رعایت ارزش‌های اسلامی زمینه‌ساز اسلامی شدن دانشگاه‌ها و ترویج ارزش‌های اسلامی است که با پژوهش با مروتی (۱۳۷۶) در مقاله‌ای با عنوان «دانشگاه تا اسلامی شدن» همسو است. وی به این نتیجه رسید که گزینش و انتخاب نیروها، از جمله مدیران ارشد مراکز آموزش عالی و همچنین استادان برای اسلامی کردن دانشگاه در جهت ترویج ارزش‌های اسلامی، می‌تواند مثرتر باشد.

۲. ایجاد جو فرهنگی مناسب بین کارمندان و استادان از طریق التزام عملی در رعایت ارزش‌های اسلامی موجب تحکیم ارزش‌ها بین دانشجویان می‌شود. این سخن با نتیجه تحقیق محتشمی (۱۳۸۳) با عنوان «حجاب، آسیب‌ها، سیاست‌ها و راه‌کارها»، تا حدی همخوانی دارد. از نظر محتشمی، یکی از ارزش‌های اصلی در درون دانشگاه را می‌توان حفظ حجاب به عنوان تثبیت ارزش اسلامی دانست. همچنین برای تحکیم ارزش‌های اسلامی در دانشگاه، باید درک صحیحی از عوامل محیطی افراد داشت.

۳. به کارگیری نمادهای ارزشی مناسب با دانشگاه اسلامی در طراحی محیط و فضای آموزشی موجب تحکیم ارزش‌ها بین

براساس اطلاعات جدول (۵) چون F محاسبه شده (۴/۹۶) از F بحرانی در سطح اطمینان ۰/۹۵ و خطای ۰/۰۵ و درجه آزادی صورت ۳ و مخرج ۱۸ (۳/۱۶) بزرگتر است، پس فرضیه صفر رد می‌شود. با توجه به معنی دار شدن تفاوت میانگین‌ها با اطمینان ۰/۹۵ می‌توان نتیجه گرفت که بین میزان تأثیر عوامل گوناگون در تحکیم ارزش‌ها تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی هر جامعه معرف بالاترین سطح از تفکر و علم آن جامعه محسوب می‌شوند و اصول جهان‌بینی و نظام اعتقادی و ارزشی جامعه را در خود متجلی می‌سازند و با تربیت متفکران و دانشمندان و مدیران آینده، در جهت بخشیدن به حرکت‌های گوناگون فکری، اعتقادی، فرهنگی و سیاسی جامعه مؤثر واقع می‌شوند. از همین رو، دانشگاه‌ها از دیرباز، در پی تحکیم و تقویت بنیان‌های اعتقادی دانشجویان بوده‌اند. پژوهش حاضر با هدف شناسایی و اولویت‌بندی عوامل تحکیم ارزش‌های اسلامی در بین دانشجویان از نظر استادان گروه معارف اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم نشان داد:

۱. تأمین و تربیت و به کارگیری مدیران حساس به ارزش‌های اسلامی تأثیر مثبت و معنی‌داری در تحکیم ارزش‌های اسلامی در بین دانشجویان از دیدگاه استادان دروس مزبور دارد

دانشجویان می‌شود. این موضوع با نتایج پژوهش مریجی (۱۳۸۴)، که در آن نقش رسانه‌های جمعی، از جمله برنامه‌های تلویزیون و همچنین مطبوعات را در تحکیم یا ضعف ارزش‌های حاکم بر جامعه مثبت ارزیابی کرده بود، هماهنگی دارد.

۴. طراحی و ترسیم محتوای متون برنامه درسی بر مبنای آموزه‌های فرهنگ اسلامی موجب تحکیم ارزش‌ها در بین دانشجویان می‌شود، که با نتایج پژوهش امید (۱۳۹۴) در خصوص ترسیم محتوای مناسب دروس معارف اسلامی برای علاقه‌مندی دانشجویان به مباحث ارزشی اسلام و تأکید بر استفاده از شیوه‌های نوین تدریس بر محور اخلاق اسلامی برای آشنایی هرچه بهتر دانشجویان با ارزش‌های اسلامی همخوانی دارد. از سوی دیگر، نتایج مربوط به بحث محتوای مناسب در تحکیم بخشی به ارزش‌های اسلامی در دانشجویان با نتیجه پژوهش فضل‌الهی و اسلامی‌فر (۱۳۹۰) مطابقت دارد. آنان به این نتیجه رسیدند که محتوای مناسب درسی در جهت اسلامی کردن دانشگاه، که جلوه‌ای از تحکیم بخشی به ارزش‌های اسلامی است، همخوانی دارد.

۵. بین میزان تأثیر عوامل گوناگون در تحکیم ارزش‌ها در بین دانشجویان تفاوت معنی‌داری وجود دارد که این فرضیه با توجه به نتیجه آزمون تحلیل واریانس یک‌راهه (F) به دست آمده در سطح اطمینان ۹۵٪ نشان می‌دهد که از نظر استادان دروس معارف اسلامی، تأثیر عوامل گوناگون بر تحکیم ارزش‌های اسلامی در بین دانشجویان یکسان نیست و بعضی از عوامل تأثیر بیشتری از عوامل دیگر دارند. بر همین اساس، در ذیل به اولویت‌بندی استادان از عوامل گوناگون می‌پردازیم:

۱. تفکیک جنسی دانشگاه‌ها با میانگین (۴/۶۳)؛ ۲. احیای سنت الهی بحث آزاد و ایجاد فضای سالم و امن برای مباحث فرهنگی، اجتماعی و سیاسی با میانگین (۴/۶۳)؛ ۳. همکاری جدی حوزه و دانشگاه و رهیابی استادان و دانشجویان به حوزه با میانگین (۴/۵۴)؛
۴. بومی‌سازی علوم انسانی بر اساس مبانی اسلامی با میانگین (۴/۵۴)؛ ۵. تأمین، تربیت و به‌کارگیری مدیران متعهد و دارای حساسیت ایمانی مطلوب برای اداره دانشگاه‌ها با میانگین (۴/۵۳)؛ ۶. قانونمند کردن فعالیت فرهنگی دانشجویان به منظور فراهم آوردن محیطی سالم برای ارتقای اندیشه دینی با میانگین (۴/۵)؛ ۷. برقراری همایش آموزش کاربردی برای استادان در

خصوص شیوه‌های نوین تدریس بر محور اخلاق اسلامی با میانگین (۴/۵)؛ ۸. الزامی شدن رعایت موازین اسلامی در دانشگاه‌ها و حمایت از ارزش‌های دینی و معنوی با میانگین (۴/۴۹)؛ ۹. تعامل نخبگان حوزوی - دانشگاهی در طراحی زیرساخت‌های مناسب برای بازسازی علوم انسانی با میانگین (۴/۴۹)؛ ۱۰. تبیین و اجرای شاخص‌های یک دانشگاه اسلامی در جامعه با میانگین (۴/۴۴)؛ ۱۱. بازسازی بنیادین نظام آموزشی و پژوهشی متناسب با ارزش‌های مذهبی جامعه با میانگین (۴/۴۴)؛ ۱۲. افزایش مسئولیت‌پذیری فرهنگی و اجتماعی در بین مدیران دانشگاه با میانگین (۴/۳۶)؛ ۱۳. برگزاری سخنرانی‌ها و تشکل‌هایی به منظور تبیین اسلام برای استادان و دانشجویان با میانگین (۴/۳۳)؛ ۱۴. میدان دادن به بسیج دانشجویی و هدایت و تأثیر گسترش آن با میانگین (۴/۳۱)؛ ۱۵. برگزاری اردوهای دانشجویی به منظور تمرین عملی و نشر اخلاق و آداب اسلامی بین دانشجویان با میانگین (۴/۲۶)؛ ۱۶. بازسازی نظام فرهنگی دانشگاه‌ها متناسب با ارزش‌های اسلامی جامعه با میانگین (۴/۱۸)؛ ۱۷. ایجاد تحول در برخورد مدیریت و کارکنان و استادان با دانشجویان با میانگین (۴/۰۹)؛ ۱۸. رعایت آموزه‌های اسلامی در دانشگاه اسلامی با میانگین (۴/۰۹)؛ ۱۹. برگزاری نماز جماعت و اجرای ارزش‌های دینی در محیط دانشگاه‌ها با میانگین (۴)؛ ۲۰. تجدیدنظر در معیارهای جذب و گزینش دقیق و سازمان یافته اعضای هیأت علمی با میانگین (۳/۸۹)؛ ۲۱. تهیه فضاهای لازم برای فعالیت‌های فرهنگی، مذهبی، ورزشی در دانشگاه‌ها با میانگین (۳/۵)؛ ۲۲. ارتقای بینش سیاسی و اجتماعی دانشجویان با برگزاری همایش با میانگین (۳/۲۶).

آنچه ذکر شد اولویت‌های تحکیم ارزش‌های اسلامی در بین دانشجویان از دیدگاه استادان دروس معارف اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم است.

پیشنهادها

بر اساس نتایج به‌دست‌آمده از پژوهش، پیشنهاداتی در جهت تحکیم بخشی به ارزش‌های دینی در بین دانشجویان در ذیل ارائه شده است:

۱. به‌کارگیری استادان مجرب و توانمند به منظور انتقال درست ارزش‌های اسلامی و همچنین علاقه‌مند کردن دانشجویان به مباحث

ارزشی که می‌تواند در تحکیم‌بخشی به ارزش‌های اسلامی در بین دانشجویان تأثیر بسزایی داشته باشد.

۲. ایجاد رابطه عاطفی و مثبت در بین کارکنان، استادان، مدیران و دانشجویان دانشگاه‌ها برای تبادل اطلاعات دینی و ارزشی برای تحکیم‌بخشی هرچه بهتر به ارزش‌های اسلامی در بین دانشجویان.

۳. انتخاب، تدوین و غنی‌سازی محتوای مناسب در درس اسلامی که اولاً، همسو با نیازهای جامعه و دانشجویان باشد، و ثانیاً، بتواند ارزش‌های رایج اسلامی را برای دانشجویان به ارمغان بیاورد.

۴. برگزاری همایش‌ها و سخنرانی‌هایی در زمینه آشنایی بهتر دانشجویان با ارزش‌های اسلامی، و همچنین برگزاری همایش‌ها و کارگاه‌هایی درباره روش تدریس استادان برای هماهنگی با ارزش‌های اسلامی که در نهایت، منجر به انتقال درست ارزش‌های اسلامی می‌شود که زمینه‌ساز تحکیم ارزش‌های اسلامی در بین دانشجویان است.

۵. تبدیل ارزش‌های اسلامی به یک باور عمومی در بین دانشجویان، استادان، کارکنان، مدیران و سایر مسئولان دانشگاه‌ها برای تحکیم هرچه بیشتر ارزش‌های اسلامی.

۶. برگزاری جلسات هم‌افزایی فکری، علمی و دینی در بین علما و اندیشمندان حوزوی و استادان و دانشجویان دانشگاه‌های کشور برای تعامل در زمینه تحکیم هرچه بیشتر ارزش‌های اسلامی.

منابع.....

- آرون، ریمون، ۱۳۷۷، *مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی*، ترجمه باقر پرهام، تهران، انتشارات آموزش انقلاب اسلامی.
- آزادارمکی، تقی و امیرملکی، ۱۳۸۵، «بررسی ارزش در سطح خرد و کلان»، *نامه علوم اجتماعی*، ش ۳۰، ص ۹۷-۱۲۱.
- آزادارمکی، تقی و غلامرضا غفاری، ۱۳۸۳، *جامعه‌شناسی نسلی*، تهران، پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- امانی ساری بگلو، جواد و همکاران، ۱۳۹۰، «رابطه ارزش‌های فرهنگی و متغیرهای فردی با میزان استفاده از رایانه در دانشجویان»، *علوم رفتاری*، دوره پنجم، ش ۱، ص ۱-۱۰.
- امیدی، محمود، ۱۳۹۴، *بررسی میزان رضایت دانشجویان دانشگاه شاهد از دروس عمومی معارف اسلامی به منظور ارائه راهکارهای کیفیت‌بخشی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشکده ادبیات انسانی دانشگاه شاهد.
- پناهی، محمدحسین، ۱۳۸۵، «ارزش‌های جهاد و شهادت در شعارهای انقلاب اسلامی»، *نامه علوم اجتماعی*، ش ۲۱، ص ۱-۳۱.
- پورعزت، علی‌اصغر و همکاران، ۱۳۸۷، «الگوی مطلوب طراحی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی عالی ایران در عصر جهانی شدن»، *دانشگاه اسلامی*، سال دوازدهم، ش ۴۰، ص ۳-۲۲.
- ترنر، جانان اچ، ۱۳۷۸، *مفاهیم و کاربردهای جامعه‌شناسی*، ترجمه محمد فولادی و محمدعزیز بختیاری، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- تیموری، کاوه، ۱۳۷۲، *بررسی مقایسه نظام ارزش‌های پسران و پدران و عوامل مؤثر بر آن در شهر تهران*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی.
- خسروانی، عباس، ۱۳۸۴، *نظام ارزشی جوامع*، تهران، رسالت.
- داریابور، زهرا، ۱۳۸۶، «ساختار ارزشی و مناسبات ارزشی»، *جوانان و مناسبات نسلی*، ش ۱، ص ۱-۲۳.
- دهخدا، علی‌اکبر، ۱۳۳۷، *فرهنگ دهخدا*، تهران، دانشگاه تهران.
- ذولعلم، علی، ۱۳۷۹، *انقلاب و ارزش‌ها*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شانه‌ساز، زهرا، ۱۳۸۸، *بررسی رابطه بین ارزش‌های تخصصی و بخشودگی در زنان و مردان متأهل شاغل در شرکت مهندسی و توسعه نفت ایران*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته مشاوره خانواده، تهران، دانشگاه شهید بهشتی.
- شیخی، شهرزاد، ۱۳۸۰، *بررسی رابطه بین نظام ارزشی معلم و دانشجویان در دوره متوسط و پیش‌دانشگاهی شهر شیراز*، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، شیراز، دانشگاه شیراز.
- صادقی، منصوره‌السادات و محمود حیدری، ۱۳۸۴، «بررسی سلسله‌مراتب نظام ارزشی جوانان دانش‌آموز در شیوه‌های فرزندپروری»، *خانواده‌پژوهی*، سال اول، ش ۳، ص ۲۳۹-۲۵۴.
- عضدانلو، حمید، ۱۳۸۴، *آشنایی با مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی*، تهران، نشر نی.
- عطارزاده، مجتبی، ۱۳۸۷، «دانشگاه و نوآوری: کارکرد و آسیب‌شناسی»، *دانشگاه اسلامی*، سال دوازدهم، ش ۴، ص ۲۳-۴۲.

- غفاری، غلامرضا، ۱۳۸۶، «روابط و ارزش‌های اجتماعی جوانان ایرانی»، *مطالعات جوانان*، ش ۸-۹، ص ۷-۳۲.
- غیاثوند، احمد، ۱۳۸۰، *بررسی فرایند جامعه‌پذیری دینی جوانان (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه تهران)*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته جامعه‌شناسی، تهران، دانشگاه تهران.
- فضل‌الهی قمشی، سیف‌اله و سوده اسلامی فر، ۱۳۹۰، «معیارهای دانشگاه اسلامی از دیدگاه اساتید درس عمومی معارف اسلامی»، *معرفت*، ش ۱۶۷، ص ۷۱-۹۷.
- قائم‌ی، علی، ۱۳۸۰، «روزآمد کردن تربیت»، *بیوند*، ش ۲۶۷، ص ۳۶-۳۹.
- قورچیان، ناردقلی و همکاران، ۱۳۸۳، *دایرةالمعارف آموزشی عالی*، تهران، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
- کوتن، بروس، ۱۳۸۳، *مبانی جامعه‌شناسی*، ترجمه غلامعباس توسلی و رضا فاضل، تهران، سمت.
- کوزر، لوئیس، ۱۳۸۶، *زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی*، ترجمه محسن ثلاثی، چ سیزدهم، تهران، علمی و فرهنگی.
- گل‌پرور، محسن و همکاران، ۱۳۸۸، «ابطال ارزش‌های سازمانی با استرس شغلی، فرسودگی هیجانی و رفتارهای انحرافی سازمانی در کارکنان شرکت سهامی ذوب آهن»، *دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی*، ش ۴۲، ص ۴۶-۸۶.
- محسنی، منوچهر، ۱۳۷۴، *جامعه‌شناسی عمومی*، تهران، طهوری.
- محسنی، منوچهر، ۱۳۷۹، *بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی، فرهنگی در ایران*، دبیرخانه فرهنگ عمومی کشور.
- مطهری، مرتضی، ۱۳۷۴، *تعلیم و تربیت در اسلام*، تهران، صدرا.
- معین، محمد، ۱۳۷۸، *فرهنگ فارسی*، چ چهاردهم، تهران، امیرکبیر.
- موسوی، محمد و مونا کلاتری، ۱۳۹۰، «راه‌کارهای تقویت هویت اسلامی و ملی دانشجویان از دیدگاه حضرت امام خمینی و مقام معظم رهبری»، *مطالعات قدرت نرم*، سال دوم، ش ۵، ص ۷۱-۹۴.
- میرسندسی، سیدمحمد، ۱۳۸۳، *مطالعه میزان و انواع دینداری دانشجویان*، پایان‌نامه دکتری، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
- نوابخش، مهرداد و همکاران، ۱۳۸۸، «پایبندی مذهبی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار»، *پژوهش‌نامه علوم اجتماعی*، سال سوم، ش ۳، ص ۶۱-۹۲.
- نیک‌گوهر، عبدالحسین، ۱۳۶۹، *مبانی جامعه‌شناسی*، چ دوم، تهران، رایزن.
- وثوقی، منصور و حسین اکبری، ۱۳۸۷، «روندها و عوامل مؤثر بر تغییر ارزش‌ها یک مطالعه تطبیقی»، *تحلیل اجتماعی نظم و نابرابری*، ش ۵۹، ص ۹۳-۱۲۸.
- وثوقی، منصور و علی‌اکبر نیک‌خلق، ۱۳۸۵، *مبانی جامعه‌شناسی*، تهران، بهینه.
- یوسفی لویه، وحید، ۱۳۸۶، «تأثیر آموزش دروس معارف اسلامی بر نگرش دینی دانشجویان»، *تربیت اسلامی*، سال سوم، ش ۵، ص ۱۵۳-۱۸۴.